

PhD értekezés tézisei

Márai Sándor és Németország

Kakuszi Béla Péter

Szeged

1999

Az értekezés tárgya és célja

A Márai Sándor munkásságával kapcsolatos filológiai feltárások és elemzések - több évtizedes majdnem teljes hallgatást követően - alig egy évtizede jelennek meg a magyar szakfolyóiratokban és tanulmánykötetekben. Az irodalomtudomány tehát csak néhány éve fáradozik azon, hogy a magyar irodalomtörténetben Márai Sándor szerepét megvilágítsa, és helyét a kánonban kijelölje. Mint Kulcsár Szabó Ernő utal rá, a magyar prózairodalomnak igen súlyos árat kell fizetnie Márai életművének mesterséges kiiktatásáért. Minthogy második emigrációjának évtizedeiben Márai művei Magyarországon alig hozzáférhetőek, az általa képviselt hagyományok pedig nemkívánatosak voltak a magyar irodalomban, így a műveivel kapcsolatos reflexiók is - a Márai-életmű feledésbe merülése miatt - feleslegessé váltak, illetőleg a néhány megjelenő kritika többsége a háttérben meghúzódó ideológiai prekonceptciót sejtetett. Az elmúlt évtizedben a Márai-életmű jelentős része hozzáférhetővé vált, és lehetővé tette az életmű helyének kijelölését az irodalmi kánonban.

A tanulmány több, egymással szervesen összefüggő kutatási feladat alapján jött létre. Ezek a hazai Márai-kutatás feltételezett szükségleteihez igazodnak, mindenekelőtt az első emigrációjával kapcsolatos primér irodalom feltárásának hiátusaiból adódnak.

A kutatás feladata egyrészt, hogy a fiatal Márai első emigrációja idején Németországban megjelent német nyelvű írásait és magyar nyelvterületen magyarul publikált német vonatkozású írásait feltárja, másrészt, hogy Márai és a német expresszionizmus kapcsolatát - elsősorban versfordításai komparatív összevetésével - vizsgálja. A Márai-kutatás irodalma - néhány tanulmánytól eltekintve - teljesen mellőzi Márai e korszakának vizs-

gálatát. A tanulmányok rendszerint a rá évtizedeken át jellemző irodalom- és individuum-szemléletének kialakulását a harmincas évekre teszik. Kiindulásként feltételeztem, hogy szemléletének ez irányú formálódása már az első emigráció időszakában Németországban megjelent írásaiban tettenérhető.

Mindenekelőtt az Egy polgár vallomásai című önéletrajzi írása, amelyben többek között németországi éveinek tényei és tudatos legendásítása keverednek egymással valószínűvé tette, hogy Németországban egyetemi tanulmányai mellett igen intenzív irodalmi-publicisztikai tevékenységet is folytatott.

Bár a húszas években folyamatosan jelentet meg szépirodalmi alkotásokat - elsősorban a publicisztika felé fordul. Az emigráció éveiben a németországi Frankfurter Zeitung und Handelsblatt nevű világlap igényességének való megfelelés jelenti számára publicisztikájának elismerését.

A most még jórészt feldolgozatlan, sőt tényszerűen is ismeretlen Márai-publicisztika részét képező, Németországban, illetőleg Németországgal kapcsolatosan magyar nyelvű lapokban megjelent írások adalékul szolgálhatnak a Márai-publicisztika még teljesebb feltárásához.

A kutatás feladatai és módszerei

A célhoz kapcsolódó kutatási feladatok jellegükben háromféle problémafelvetéshez tartoznak: empirikus-adatfeltáró jellegűek a feltárt és a függelékben megjelentetett cikkek esetében, komparatív jellegűek a versfordításokkal kapcsolatosan, elemzést igénylőek a cikkekben felvetett témák, amelyek szemléletének fontosabb csomópontjaira engednek következtetni. /A dolgozat - hangsúlyozom - elsősorban feltáró-leíró és kevésbé elemző jellegű./

Ezeknek a cikkeknek a felkutatása, összegyűjtése teszi lehetővé a Márait foglalkoztató témák és megfogalmazódott véleményének megismerését. Írásaiban fontos szerepet játszik a

leleplezés, illetőleg a lelepleződés. Rámutat a háttérben ravaszul meghúzódo politika és az újságírás manipulációi következményeit viselő egyén kiszolgáltatottságára /pl.: az Irrtum című írásban/, a művész hivatásának és az igénytelenséggel való megalkuvásnak az összeférhetetlenségére /pl.: az Ich glaube ihm nicht című cikkében/, vagy éppen a valamilyen okból álarcot viselő személyiség lelkének belső világára /pl. a Jónő esetében/. Ez hozzásegíthet bennünket a közösségi ideológiákból kiábrándult, az expresszionizmusért rajongó, majd azt is elvető Márai értékörző-individuumközpontú szemlélete kialakulásának megértéséhez.

A németországi publicisztikai tevékenység mellett figyelemre méltó az expresszionizmushoz való vonzódása. Az első emigrációjának németországi szakasza idején írt és Kassán megjelentetett versei és versfordításai az expresszionizmus hatásának nyomait, helyenként meghatározó befolyását mutatják. Hazatérése után azonban radikálisan szembefordul az expresszionizmussal, és elnéző kiritikával emlegeti ezt a kötődését, bár későbbi költeményein még felfedezhető ennek az irányzatnak a hatása. Dolgozatom célul tűzte ki az expresszionizmus nyomainak vizsgálatát versfordításain.

Az Egy polgár vallomásaiban említ egy lipcsei folyóiratot, amelynek - állítása szerint - munkatársa volt. Ugyanebben a műben egy másik, egy berlini folyóiratról is ír, amelynek alapításában is része volt. Az előbbi a Der Drache, az utóbbi az Endymion címet viselte. Ezeknek az állításoknak a valóságát fontosnak tartottam igazolni, illetőleg elvetni. Ezeknek a kapcsolatoknak esetleges igazolása és az avantgárd lapokban való publikálás valamely expresszionista műhelyhez való egészen konkrét kötődés lehetőségét is felvetette. A kommün után Nyugatra távozott irodalmárok egy jelentős része Németországban, illetőleg Ausztriában telepedett le hosszabb-rövidebb időre. Az itt kialakuló műhelyek a magyar irodalom művelésén kívül aktívan próbálkoztak a német nyelvű irodalmi orgánumokkal szo-

rosabb kapcsolatot létesíteni. illetőleg lapjaikban helyet adtak a korabeli német irodalom értékes és kevésbé értékes alkotásainak. Kérdés, hogy volt-e Márainak ezekkel az emigráns műhelyekkel - esetleg valamelyik emigráns csoportosulással - igazolható kapcsolata, vagy pedig - hasonlóan, mint az emigrációt követő években, majd a második emigráció idején - Németországban sem tartozott egyetlen magyar, illetőleg nem magyar írói csoportosuláshoz.

A filológiai feltárás teljesebbé tételét célozta az az utolsó kérdésfeltevés, hogy az általa említett németországi lapokon kívül publikált-e más németországi napilapban vagy folyóiratban. Ezeknek a cikkeknek a felkutatásához semmilyen támponttal sem rendelkeztem, de nem lehetett kizárni annak lehetőségét, hogy olyan németországi lapokban is jelentethetett meg írást, amelyre sem önéletrajzi írásaiban, sem máshol nem utal. Ugyanakkor a keresésnek ezt az irányát sem lehet korántsem lezártnak tekinteni. Ebben a vonatkozásban nem megalapozott hipotézis jelenti a kiindulópontot, hanem a "ki nem zárhatóság" ténye.

A megjelölt téma kutatásához nyújtott segítséget a Soros Alapítvány, a német KAAD és a Faludi Ferenc Alapítvány azaz, hogy 1995, 1996 és 1997 nyarán összesen négy hónap németországi tartózkodás költségeinek fedezésével biztosította a szükséges németországi munka anyagi háttérét. Szakmai munkámhoz támogatást és biztatást a berlini Humboldt Egyetem Hungarológiai Tanszékének korábbi és jelenlegi vezetőjétől, Kárpáti Pál tanár úrtól és Kulcsár Szabó Ernő professzor úrtól kaptam. Munkámhoz folyamatosan ötleteket, támogatást és felügyeletet Fried István professzor úrtól, témavezetőmtől kaptam. Valamennyi támogató személynek és alapítványnak szeretném megköszönni a segítséget.

Az értekezés legfontosabb megállapításainak összefoglalása

A dolgozat megírását feltételező gyűjtő- és kutatómunka lehetővé tette, hogy Márai Sándor publicisztikájának egy olyan gyűjteménye jelenjen meg a dolgozat függelékeként, amelynek jelentős része mindeddig ismeretlen volt a kutatók számára. Az anyaggyűjtés azt igazolta, hogy Márai Sándor első emigrációja idején három Németországban megjelenő lapban tett közzé írásokat : a lipcsei Der Drachében, a Frankfurter Zeitung und Handelsblatt nevű napilapban és a berlini Die Weltbühne-ben. Itt közölt cikkeinek egy részét magyarországi, csehszlovákiai és romániai magyar lapokban is megjelentette. Közülük legtöbbet a Kassai Napló és az Újság című napilapokban. Nem kizárható, hogy az említetteken túl a jövőben még más németországi lapokban és folyóiratokban is találunk Máraitól származó írásokat a kutatók. Az általam vizsgált mikrofilmek - főként a Frankfurter Zeitung und Handelsblatt esetében - helyenként hiányosak, helyenként olvashatatlanok, így ennek a napilapnak egy százalékban alig kifejezhető részéből még kerülhetnek elő ismeretlen Márai-írások.

Márai Sándor németországi tartózkodása idején - vagyis 1919 kora ősze és 1923 nyara között - nem tartott rendszeres kapcsolatot a magyar emigráns irodalom képviselőivel. Erre utal levelezése, és hogy - eddigi ismereteink szerint - nem publikál kinti magyar lapokban, csak ismert és kevésbé ismert német újságokban és folyóiratokban. Sem akkor, sem a későbbiekben nem tartozott írócsoportokhoz.

Az expresszionizmus idealizmusának és formanyelvének dominanciája, mely a német irodalmban még Márai Lipcsébe érkezésekor is a legmeghatározóbb vonulat, őt is bűvkörébe

vonja. Igaz, hatása - bár jónéhány, már az emigrációt követően írt versén is nyomott hagyott - nem tartós.

Az emigráció első helyszíne, Lipcse, az expresszionizmussal való szorosabb kapcsolat kialakításának helye, valamint egy világlapnak aligha nevezhető újsággal, a Der Drachével kiépített kapcsolat időszaka. A Der Drache az Institut für Zeitungskunde hallgatója számára a német nyelven való publicisztika gyakorlatában való jártasság megszerzésének a helye is. A főként lokális kérdéseket foglalkozó lipcsei lapban megjelent cikkei témáikat tekintve kivétel nélkül túlmutatnak a helyi problémákon, s a szerző erre időnként egyértelműen fel is hívja a figyelmet. Helyenként az expresszionizmus stílári jellemzői érhethők tetten.

Nem zárható ki, hogy a további kutatások során esetleg más, Németországban megjelenő - elsősorban helyi - lapokban kerülnek még elő olyan Márai-írások, amelyek az expresszionizmushoz való kötődését méginkább alátámasztják.

Lipcseben - a németországi emigráció első színhelyén - írja azokat a verseket és fordításokat, melyek magyar nyelvterületen, magyarul jelennek meg. Bár első verseskötetével összevetve az itt írt versek önállóbb hangú költőt sejtetnek, a kötetből számomra a német expresszionizmus költészete magyar "közvetítő"-jének sikeres és kevésbé sikeres versfordításai érdekeseek, melyek közül néhányat összevetettem más fordítók későbbi magyaráitásaival. A fordítások sokszor gyakorlatlanságot sejtetnek, de a Magyarországon akkor viszonylag kevésbé ismert német expresszionizmus magyar tolmácsolása miatt van jelentőségük.

A frankfurti és berlini tarózkodás idején egyre inkább az újságrírás felé fordul, de cikkeinek jelentős része a szépirodalom és a publicisztika határterületén mozog. A Frankfurter Zeitung und Handelsblattban megjelent publikációi közül kezdetben néhányat még Stefan J. Klein fordít, de nagy részüket Márai

németül írja. Ezek az írások tartalmi és stiláris szempontból egyaránt érettebb írókat sejtetnek, cikkeiből eltűnnek a Der Drachéban még fellelhető grammatikai tévedések. Egyre gyakoribb a tényyszerűségekre való törekvés is a cikkekben. Az összegyűjtött írások igazolták, hogy a németországi cikkek jelentősebb részének a megjelentetése nem 1919 és 1923 közé - tehát a németországi tartózkodás idejére - esik, hanem elsősorban a franciaországi emigráció periódusára, vagyis a húszas évek közepére és második felére. Kapcsolata a Frankfurter Zeitunggal csak jóval hazatérése után - 1931-ben - szakad meg teljesen.

Az első emigráció idején a Die Weltbühnében mindössze egyetlen cikke jelenik meg. Ezen kívül 1932-ben szintén egyetlen írást közöl ebben a folyóiratban a Nemzetközi Pen Club budapesti kongresszusa idején.

A magyar irodalom folyamatainak figyelésétől és értékelésétől az első emigráció idején nem szakad el, de szemléletének formálódásában mégis az a közeg játszik nagyobb szerepet, amely az emigrációban veszi körül. Jelenlegi ismereteink szerint nem tartozik - életének ebben a szakaszában sem - egyetlen irodalmi irányzathoz vagy művészcsoporthoz sem.

A forradalmak után a hazáját elhagyó, a közösségi ideológiát megtestesítő kommunizmusban csalódott Márai lassanként az alkotó-értékkörző polgár eszménye felé fordul, akinek magatartásában az európai kultúra életképességének a zálogát látja. E meggyőződésének kifformálódása a németországi és franciaországi tartózkodás idejére esik. Ennek a folyamatnak a megértéséhez segítenek az általa a németországi emigráció idején magyar és németországi, illetőleg a franciaországi emigráció idején Németországban megjelentetett írásai.

A németországi zavaros viszonyok között tanulni, tájékozódni próbáló Márai - a csehszlovákiai, romániai és magyarországi lapokban is - egyaránt művel szépirodalmat és publicisz-

tikát. Bizonyos alkotásai már túlmutatnak a kezdeti próbálkozásokon. Az általam vizsgált magyar és német nyelvű írásaiban sohasem kerül az érzelmektől fűtött, a - vélt vagy valós - nemzeti sérelmeket egyoldalúan szemlélő, partikuláris látásmód vonzásába.

A világháború utáni Németország zavaros viszonyai - az egymást követő, sokszor nehezen értelmezhető forradalmak, illetőleg zavargások, az értékátrendeződéssel együtt járó zűrzavar, a mindennapok nyomorúságos létkörülményei - példatárként támasztották alá Spengler elméletét a nyugati kultúra megmerevedéséről, azaz kilátástalanságáról. A premodern és modern határán a változásokat értékválságként megélt és értelmező egyén éppen Márai németországi és franciaországi tarózkodása idején került Spengler sok tekintetben vitatható, sőt leegyszerűsítő gondolatainak hatása alá. A világháború és a forradalmak ideje az illúzióvesztés időszaka a németek számára is. A tradicionális értékrend elvesztése miatt az egyén "légüres térbe" kerül.

Az expresszionisták idealista illúziója szerint az állítólagosan a tudatalattiban rejtőző értékvilág "felszínre hozatala" és megismertetése jelenthet kiutat az individuum válságából. Márai - egy darabig - ezen irányzat hatása alatt áll. Ugyanakkor a tradíció értékmegtartó és értékképző elemeinek az ismételt felmutatása, az individuum középpontba állítása az értékalkotó és értékteremtő polgár szerepének hangsúlyozásával egy másik válasz a nyugati kultúra megmerevedésének kilátástalanságára. Az emigrációból fokozatosan hazatelepülő Márai már ez utóbbi gondolatkörnek a hatása alatt áll, és szerepét a magyar irodalomban is ennek alapján alakítja ki.

A témával kapcsolatos publikációk

1. Quelques idées a propos de l'influence exercée par la culture allemande sur Sándor Márai.-
in: Nouvelles tendances en littérature comparée c. tanulmánykötet
Antológia Kiadó, 1996.
2. Márai Sándor és az európai kultúra
Korunk 1996./7. sz.
3. Beiträge zur Wirkung von deutscher Literatur auf Márais
literarische Gesamtwerk. -in: Szövegek között c. tanulmánykötet
JATE BTK Kiadó, 1996.
4. Márai Sándor és a Frankfurter Zeitung
/ elfogadva, megjelenőben a Tiszatájban /
5. Márai Sándor Madách Imréről
In.:V. Madách Szimposium tanulmánykötete
A Madách Irodalmi Társaság kiadása
/Elfogadva, megjelenőben 2000 elején/
6. Sándor Márai et l'expressionisme allemand
in: Nouvelles tendances en littérature comparée c. tanulmánykötet
/elfogadva, megjelenőben az Antológia Kiadó gondozásában,
1999 ősz/